

РОЗВІДКИ

УДК94 (477)

Олександр Кульбака

ДО ІСТОРІЇ ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗВУКОЗАПИСІВ

У статті розглядається історія започаткування українського звукозапису в Російській імперії. Розповідається про перші відомі записи у виконанні української артистки – випускниці Петербурзької консерваторії Параскеви Мойсеївни Гаврильцевої. Вони були створені за сприяння мецената, члена Товариства імені Тараса Шевченка в Петербурзі Петра Петровича Катеринича.

Ключові слова: *сопрано, звукозапис, платівка, дискографія.*

Томас Едісон дає нам у другій половині XIX ст. електрику, телефон і початок звукозапису. Сімдесяти й вісімдесяти роки народили нових винахідників у техніці звукозапису, таких як Шарль Кро, Еміль Берлінер, Елдрідж Джонсон та інші.

Еміль Берлінер мав свою лабораторію у Вашингтоні, в якій удосконалював техніку запису на платівки, а пізніше відкрив фірму з їхнього виробництва під назвою «Грамфон». Звукотехніки останньої почали роз'їжджати по всіх закутках земної кулі, і за короткий час фірма стала відомою на увесь світ¹.

Звукозаписна діяльність американської фірми «Gramophon» в Європі почалася в 1897 році, коли основоположник фірми Еміль Берлінер відправив своїх співробітників із Вашингтона до Лондона. На континенті її діяльність стартувала 1899 року, коли вперше два близькі співробітники Е. Берлінера, звукотехніки Фред Гайсберг та Вільям Синклер Дарбі, почали роз'їжджати по столицях європейських країн, записуючи визначних тоді співаків Німеччини, Австрії, Росії та інших країн. За короткий час вони об'їхали десятки міст європейського континенту. Записані матриці вони вислали до Ганновера в Німеччині, де на фабриці з них штампували платівки, спочатку під назвою «Emil Berliners Gramophone», а пізніше просто тільки «Gramophon»².

Перші грамплатівки зі співом українською мовою були випущені у 1899 році фірмою «Еміль Берлінер» у Лондоні. У березні 1899 року в цьому місті гастролював російський хор С. Медведевої. Товариство «Еміль Берлінере Грамфон» побачило в цьому зручну можливість проникнення на російський ринок і зробило близько 100 записів, серед яких були і дві українські пісні:

11020. С. Медведева і Рубін. «Чорнохмари»;

11082. Рубін. «Сонце низенько».

Під викривленою назвою «Чорнохмари» ховався, вірогідно, дует Оксани й Андрія із опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Що стосується пісні «Сонце низенько», то поки невідомо, який саме варіант був тоді записаний – народний чи за текстом І. Котляревського. Бо ні першої, ні другої платівки ще не вдалося розшукати, хоча саме з них і починається історія українського грамзапису³.

У 1899 році до Петербурга вперше приїхали два звукотехніки фірми Вільям Синклер Дарбі – близький співробітник Е. Берлінера – та Курц Гінекер. Там вони тоді записали голоси співаків М. А. Чуприннікова, І. В. Єршова, К. Т. Серебрякова та українців Г. Горського і, очевидно, сопрано П. Гаврильцевої-Хмари. Так почалася ера звукозапису в Росії, в якій фірма «Грамфон» відіграла найвизначнішу роль⁴.

© Кульбака Олександр Васильович – краєзнавець.

Протягом 1900 року фірма «Еміль Берлінере Грамофон» зробила в Росії близько 500 записів, з них лише на семи платівках була українська музика:

- 22106. Ф. Г. Орешкевич. «Гуде вітер вельми в полі», М. Глінка;
- 22136. А. Дмитрієв. «Віють вітри»;
- 23005. А. Гаврильцева-Хмара. Арія Оксани «Там за тихим за Дунаєм»;
- 23008. А. Гаврильцева-Хмара. «Нащо мені карі очі»;
- 23009. А. Гаврильцева-Хмара. Арія Оксани «Ангел ночі над землею»;
- 23010. А. Гаврильцева-Хмара. «Нащо мені чорні брови»;
- 23011. А. Гаврильцева-Хмара. Арія Оксани «Ой казала мені мати»⁵.

Отже, перші українські записи з'явилися в 1900 році, коли два німецькі експерти зі звукозапису фірми «Gramophone Co», Ф. Гайсберг і С. Дарбі відвідали Санкт-Петербург та записали щонайменше п'ять українських пісень сопрано П. Гаврильцевої-Хмари⁶. Вона ніколи не співала на професійній сцені, але в 1900 році в Петербурзі записала на платівки ряд українських народних пісень.

Параскева Мойсеївна Гаврильцева народилася в селі Рождественне Кролевецького повіту Чернігівської губернії в сім'ї псаломщика Мойсея Івановича Гаврильцева. Батько був людиною освіченою і талановитою. В 1865 році він закінчив Новгород-Сіверське духовне повітове училище і майже все своє життя був псаломщиком церкви Різдва Богородиці в селі Рождественне, а також учителем школи грамоти. У родині було семеро дітей (Параскева, Дмитро, Порфирій, Варвара, Олександра, Павло та Микола) і всім їм батько намагався дати гарну освіту. Відомо, що найстарші з них, донька Параскева і син Дмитро, навчалися в Петербурзі⁷.

Дмитро у 1906 році закінчив Академію художеств, у якій навчався в майстерні у самого Іллі Рєпіна, і за картину «З життя» отримав звання художника⁸.

Параскева, володіючи найвищим жіночим голосом – сопрано, навчалась в Петербурзькій консерваторії.

У 1898 році вихідцями з України в Петербурзі було засноване «Товариство імені Тараса Шевченка для допомоги потребуючим вихідцям із південної Росії, які навчаються у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга». Восени того ж року відбулися перші загальні збори, що обрали управу товариства, в склад якої увійшли: сенатор А. М. Маркович (голова товариства), І. С. Іващенко (заступник голови), П. П. Катеринич (скарбник), Я. П. Забіло (секретар), Д. Л. Мордовець, П. М. Саладиллов, В. Г. Короленко, В. В. Лесевич, І. Ю. Рєпін, Е. А. Ганейзер. Товариство ставило собі за мету допомагати українській академічній молоді в Петербурзі⁹.

У 1900-х у помешканні Катериничів на Невському проспекті, 70 під приводом «співів» часто збиралася українська студентська громада Петербурга¹⁰. Очевидно, саме на одному з таких зібрань юна студентка з України Параскева Гаврильцева і познайомилася зі своїм земляком, вихідцем з дворян Чернігівської губернії, Петром Петровичем Катериничем.

Петро Петрович Катеринич (нар. 8 квітня 1856 року – 1916) – юрист, засновник Бобровицького цукрового заводу, меценат, член Товариства імені Тараса Шевченка в Петербурзі. Народився в Бобровиці в сім'ї поміщика Петра Андрійовича Катеринича. Протягом 1887 – 1890 років Петро Катеринич був предводителем дворянства Козелецького повіту, обирався на різноманітні представницькі посади. У 1890-х роках Петро Петрович переїхав до Петербурга, де працював нотаріусом¹¹.

Будучи ліберально налаштованим українофілом, Петро Петрович Катеринич у 1898 році став одним із засновників і скарбником «Товариства імені Тараса Шевченка для допомоги потребуючим вихідцям із південної Росії, які навчаються у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга». Навколо товариства гуртувалися вихідці з України, що прагнули допомогти землякам та українському національному розвитку взагалі¹².

Очевидно, саме за сприяння Петра Катеринича, який розгледів у юної студентки неабиякий талант, пісні у виконанні сопрано Параскеви Гаврильцевої, що мала сценічний псевдонім «Хмара», були записані на грамофонні платівки, і сталося це майже на самому початку застосування звукозаписної техніки в Російській імперії.

Це дає підставу припускати, що платівки П. Гаврильцевої-Хмари були першими українськими платівками в Росії і започатковують українську дискографію¹³.

Дуже добре про Петра Петровича згадував колега, громадський діяч Олександр Лотоцький. «Петро Петрович Катеринич, заможний землевласник та властитель цукроварні на Чернігівщині, був у Петербурзі нотаріусом. Будучи великим театралом, оженився з українською артисткою (дружина його Параскева Мойсеївна по сцені називалася – Хмара). Зносини з артистами за всяких концертів брав він звичайно на себе, не подаючи з того ніяких видатків у справозданнях»¹⁴.

Отже, захоплення переросло в кохання, і тоді відразу стає зрозумілим, чому Параскева Гаврильцева так і не стала професійною артисткою. У 1901 році у подружжя народилася перша дитина – донька Тетяна, згодом ще троє дітей: Єлизавета, Перо і Катерина.

Родина Катериничів спочатку проживала в Петербурзі, де Петро Петрович продовжував працювати нотаріусом, а згодом переїхала в родовий маєток Катериничів у селі Марківці, неподалік від Бобровиці. З 1904 року Параскева Мойсеївна Катеринич була вибрана опікуном земської школи в селі Марківці, в 1907 році була переобрана на новий трирічний термін¹⁵.

Про платівки П. Гаврильцевої-Хмари стало відомо завдяки відомому досліднику та колекціонеру українських звукозаписів, музикознавцю, автору численних статей і досліджень, присвячених українській музиці, Степану Дмитровичу Максимюку.

До нашого часу ці платівки збереглися завдяки колекції доктора Дж. Бергера, приватного американського колекціонера, який спеціалізувався на збиранні дореволюційних російських платівок та платівок радянського випуску. Всі ці матеріали зараз доступні дослідникам, бо ще у 1980-х роках доктор Бергер подарував свою колекцію бібліотеці Конгресу у Вашингтоні.

Багато платівок з цієї колекції було випущено з нагоди різних відзначень шевченківських роковин. Перша платівка була записана десь навесні 1900 року в Петербурзі. Це одна із дев'яти 7-дюймових, депонованих у Конгресовій бібліотеці, на якій записано пісню «Нащо мені чорні брови» у виконанні сопрано П. Гаврильцевої-Хмари. Сам факт, що її голос записано майже на самому початку застосування звукозаписної техніки в Росії, а також і те, що ці записи зробили два найвизначніші й найвідоміші в той час звукотехніки – англієць Сінклер Дарбі й американець із Вашингтона Фред Гайсберг з фірми «Berliners Gramophone», – вказує на те, що наша землячка була визначною співачкою того часу. Через те, що записані матриці в Петербурзі навесні 1900 року мусили бути відіслані до Ганновера в Німеччині для штампування платівок, можна припускати, що сама платівка з'явилася в продажі в кінці 1900 або на початку 1901 року, отже, напередодні відзначення сорокової річниці з дня смерті Шевченка.

Звукозаписи П. Гаврильцевої-Хмари

Гаврильцева-Хмара П. (сопрано)

«Берлінс Грамофон» 23010 Нащо мені чорні брови (1900)¹⁶.

046 П. Гаврильцева-Хмара – 1900, Олександра Гвоздецька – 1902. С. Петербург 1902.

1 касета (15 хв).

047 П. Гаврильцева-Хмара, М Швець, А. Крамська, А. Романченко, Г. Морський, Богущенко, Іван Алчевський 1900 – 1913.

1 касета (60 хв).

235 Співають П. Гаврильцева-Хмара, А. Романченко, Г. Морський. Копії записів з російських дореволюційних платівок.

Одна 18-см платівка, швидкість 19 см/сек. (20 хв.).

314 Записи Івана Жадана, П. Гаврильцевої-Хмари, Олександри Гвоздецької.

1 касета (60 хв.)¹⁷.

1. Максимюк С. Українські звукозаписи фірми «Грамофон» та її полтавська експедиція в 1906 році / Степан Максимюк // З історії українського звукозапису та

дискографії / Степан Максимюк. – Львів – Вашингтон: Видавництво Українського Католицького Університету. 2003. – С. 128.

2. Максимюк С. Львівські звукозаписи фірми «Грамофон», 1902 – 1914 / Степан Максимюк // З історії українського звукозапису та дискографії / Степан Максимюк. – Львів – Вашингтон: Видавництво Українського Католицького Університету. 2003. – С. 182.

3. Железний А. И. Наш друг – грампластинка: Записки колекціонера. – К.: Музична Україна, 1989. – С. 38.

4. Максимюк С. Українські звукозаписи фірми «Грамофон» та її полтавська експедиція у 1906 році / Степан Максимюк // З історії українського звукозапису та дискографії / Степан Максимюк. – Львів – Вашингтон: Видавництво Українського Католицького Університету. 2003. – С. 128.

5. Железний А. И. Наш друг – грампластинка: Записки колекціонера. – К.: Музична Україна, 1989. – С. 38-39.

6. Максимюк С. Recorded music / Степан Максимюк // З історії українського звукозапису та дискографії / Степан Максимюк. – Львів – Вашингтон: Видавництво Українського Католицького Університету. 2003. – С. 125.

7. ДАЧО. – Ф. 174. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 156-161зв.

8. Кондаков С. Н. Список русских художников к юбилейному справочнику Императорской Академии Художеств. Ч. 2. – СПб. 1914. – С. 45.

9. Лотоцький О. Сторінки минулого. Частина 2. – Видання Української Православної Церкви в США. 1966. – С. 264.

10. Там само. – С. 82.

11. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 2. – Киев. 1910. – С. 349.

12. Лотоцький О. Сторінки минулого. Частина 2. – Видання Української Православної Церкви в США. 1966. – С. 264

13. Максимюк С. Дискографія Шевченкіяни // Сучасність – 1990. – Березень. – № 347. – С. 61.

14. Лотоцький О. Сторінки минулого. Частина 2. – Видання Української Православної Церкви в США. 1966. – С. 63.

15. Журналы чрезвычайного козелецкого земского уездного собрания 11 февраля 1907 года и очередного козелецкого уездного земского собрания XLIII сессии 25-30 сентября 1907 года. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1908 – С. 49, 51.

16. Максимюк С. Дискографія Шевченкіяни // Сучасність. – 1990. – Березень. – № 347. – С. 61.

17. Максимюк С. Український звукозаписний архів / Степан Максимюк // З історії українського звукозапису та дискографії / Степан Максимюк. – Львів – Вашингтон: Видавництво Українського Католицького Університету. 2003. – С. 248, 264, 270.

В статье рассматривается история начала украинской звукозаписи в Российской империи. Рассказывается о первых известных записях в исполнении украинской артистки – выпускницы Петербургской консерватории Параскевы Моисеевны Гаврильцевой. Они были созданы при содействии мецената, члена Общества имени Тараса Шевченко в Петербурге Петра Петровича Катеринича.

Ключевые слова: сопрано, звукозапись, пластинка, дискография.

The article considers the history of the beginning of Ukrainian sound recording in the Russian Empire. It also tells about the first known records performed by a Ukrainian artiste who graduated from the St. Petersburg Conservatory, Paraskeva Moiseevna Gavril'tseva. These records were created with the assistance of a maecena, a member of the Society of Taras Shevchenko in St. Petersburg, Petr Petrovich Katerinich.

Keywords: soprano, audio recording, plate, diskografiya.